

דפנה יזרעאלי ודבורה ברנשטיין

הפועלות בעלייה השנייה

הדמות האידיאלית של החלוץ וסמליו החברתיים הינחו את חלוצות העלייה השנייה לעמוד על זכותן לשאת באופן שוויוני בחובות של העבודה, בכל עבודה 'יצרנית'. הן לא דחו על הסף את רעיון חלוקת התפקידים בין הגבר והאשה, אלא דרשו להרחיב את מיגוון התפקידים של נשים, כדי שתוכלנה להשתתף באופן שוויוני יותר בפעילויות המרכזיות של בניין האומה.

נשות העלייה השנייה

חלוצות העלייה השנייה היו מיעוט בין החלוצים (בין 10-20 אחוז) אולם הן לא היו שונות מהם ברקען החברתי. אמנם השכלתן הממוצעת הייתה נמוכה במקצת מזו של הגברים, ורק כ-30 אחוז מהן ידעו עברית כאשר הגיעו ארצה, לעומת כ-60 אחוז מקרב הגברים;¹ אולם הרקע המשפחתי שלהן היה זהה לזה של הגברים, הן היו חברות באותם ארגונים, עברו אותן פרעות במזרח-אירופה ונחשפו לאותן תנועות אידיאולוגיות ומהפכניות.²

דבריה של רחל כצנלסון, לימים מראשי הפעולה התרבותית בהסתדרות וממנהיגות תנועת הפועלות, משקפים את התפיסה המשותפת לצעירות ולצעירים באותם ימים של טרם עלייה:

אחרי מהפכת 1905 והפרעות ביהודים, על כל השפעתם, הרגשתי צורך להצטרף לארגון, לתנועה. היה ברור שזאת צריכה להיות תנועה בעלת אופי לאומי ברור, כי בתקופה ההיא, בחיי... היתה ההכרה הלאומית הצד הקובע את הדרך. אבל הייתי בת תקופה שבה היתה האמונה בסוציאליזם וצדקתו, כמוסרו, האמונה השליטה בנוער היהודי המשכיל שבתחום המושב. אם כן, התנועה שאליה צריכה הייתי באופן טבעי להצטרף, צריכה היתה להיות לאומית סוציאליסטית.³

ברור מדבריה של רחל כצנלסון, שבחירתה לא נבעה מחיפוש פתרון לבעייתיות נשית מיוחדת. ואכן, כשם שבחירת הדרך הציונית-סוציאליסטית נבעה מדילמות משותפות לצעירות ולצעירים, כן היתה דומה התפיסה הבסיסית של הדרך העתידה בארץ-ישראל. יתר-על-כן, בדומה לגברים, הן הגיעו ארצה כפרטים המונעים על-ידי החזון של השתתפות בכנייתה מחדש של מולדת ליהודים, ולא כ'אשתו שלי':

1 יי גורני, 'השינויים במבנה החברתי והפוליטי של העלייה השנייה 1910-1914', הציונות, א (תשל"ל). עמ' 216.

2 ראה: קציר, קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, א, תל-אביב 1964, עמ' 66, לוחות 8-10.

3 רחל כצנלסון, עדות בעל-פה, מדור לתיעוד בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, עדות מס' 1 (16).

כשם שהציונים הצעירים תיארו לעצמם 'תמונה דמיונית' של פעולה 'כבירה' בעתיד, כך גם אנו הציוניות הצעירות חלמנו ע"ד [על דבר] 'מלחמה' וקרבנות בשביל רעיון הגאולה.⁴

כסוף המאה התשע עשרה היו תנועות פמיניסטיות גדולות ברוב ארצות המוצא של החלוצים. למרות זאת, השאלה של שחרור האשה או מקומה בארץ-ישראל לא נידונה כסוגיה של התנועה הציונית הסוציאליסטית. אחד ההסברים לתופעה זו טמון בתיאוריה הסוציאליסטית, לפיה ביטול יחסי מנצלים ומנוצלים יביא באורח אוטומטי לכך, שמעמדה של האשה יהיה שווה לזה של הגבר, כך שבחברה החדשה בארץ-ישראל יהיה שחרורה של האשה מובטח. אידיאולוגיה זו תאמה את התנסותן של נשים כחברות בקבוצות ציוניות מעורבות, שבהן התנהלו החיים בצורה שוויונית. הסבר אפשרי נוסף הוא, שהתנועה הציונית הגדירה את שאלת הקיום היהודי כבעיה חברתית ראשונה במעלה, הדוחקת הצידה כל שאלה אחרת, וגם את שאלת שחרור האשה. אולם ההסבר המשכנע ביותר הוא, שהחלוצים לא השתחררו מדעותיהם המסורתיות ביחס לנשים, למרות פתיחותם לכל סוג אחר של שינוי.

כבואן לארץ-ישראל נתקלו החלוצות במציאות שונה בתכלית מזו של הגברים. מאבקן היה כפול – בעינות כלפי הציונות הסוציאליסטית ובעינות או באדישות כלפי ציפיותיהן לשותפות שוויונית יותר בין גברים ונשים. איכרי העלייה הראשונה לא נטו להעסקת החלוצים והתנגדו עוד יותר להעסקת החלוצות. הם לא הבינו כלל לרצונן לעבוד בכדי לפרנס את עצמן, ובמיוחד לא היו מסוגלים לקלוט את רצונן לעבוד בשדה, שפירושו היה – על-פי תפיסת האיכרים – לעבוד עבודת גברים או עבודת נשים ערביות. הם לא יכלו להסכים לדרך של הפועלות. נשים צעירות העוזבות לבדן את בית הוריהן, חיות כאופן עצמאי ובחברותא עם גברים. וכדוגמה מספרת שרה מלכין, מראשונות הנשים אשר ניסו לחדור לעבודה חקלאית בפתח-תקה עוד ב-1905, כי מותו של תינוק כמושבה הוסבר בעבודה, שהיא – ה'רוסישע ציוניסטקע' – הועסקה כמה ימים בעבודה חקלאית.⁵ אך בנוסף לביקורת הצולבת של האיכרים, נתקלו הפועלות בחוסר-הבנה, ולעתים אף בביקורת, מצד חבריהן הפועלים. כותבת על כך שרה מלכין:

גם בעיניהם [של הפועלים] היינו מגוחכות. ומגוחכות היו לא רק אלו מאיתנו שרצו להרוס את הגדרים, הטבעיים לכאורה, ולאחוז במקצועות הקשים של העבודה החקלאית, כי אם גם אלו מאיתנו שטיפלו בעבודות אשר בהן מסוגלת האשה להתחרות עם הגברים, גם אלו היו מגוחכות.⁶

הם לא הצליחו להתעלות מעל עולם המושגים הרואה באשה 'עזר כנגד', ולא בן-אדם ושותף שווה. גם בעיני החלוצים היה זה אפוא מובן מאליו שמקומן של הנשים הוא במטבח ובמכסה ולא בשדות:

רבים חשבו שהעלמה האידיאליסטית הבאה לא"י – תפקידה לשרת אותם. העלמות שהיו עדיין בלתי מנוסות נכנעו גם הן להשקפה זו, והאמינו כי כבישול ושירות הן פותרות את רוב שאלותינו בא"י. כמוזרה היתה נראית העלמה שהעזה לפקפק בהנחה זו.⁷

4 שרה מלכין, 'על הפועלת בכנרת', הפועל הצעיר, 11 (ט"ז באדר תרע"ב), עמ' 14.

5 מובא אצל א' יערי, זכרונות ארץ ישראל, ב, ירושלים תש"ז, עמ' 488-500.

6 שרה מלכין, 'הפועלות בכנרת', פרקי הפועל הצעיר, ג (תרפ"ה), עמ' 202.

7 תחיה ליכרזון, 'לשאלת הפועלת', שם, עמ' 212.

אולם העבודה היתה כורח, והפועלות התמודדו עם הקשיים בדרכים שונות. היו ביניהן שהמשיכו להתעקש על עבודה בחקלאות והסכימו לקבל כל עבודה חקלאית בתנאי-שכר ירודים ביותר; העיקר להוכיח לספקנים שהקיפו אותן מכל עבר, כי אכן יש להן גם הרצון וגם היכולת. היו שפנו לעבודות אחרות, אשר בהן קל היה יותר למצוא תעסוקה. היו מביניהן שקיבלו עבודות תפירה בכתיהם של האיכרים. כעבודה זו לא עמדו בתחרות עם הפועלות הערביות הזולות ואף לא חרגו, לפחות בתחום העבודה, מהמקובל לגבי צעירה יהודיה. תחום אחרון אליו נאלצו לפנות היה עבודה במשק-בית. עבודה זו עוררה התנגדות קשה אצל החלוצות, בהיותה בעיניהן הניגוד של עבודת הכפיים היצריתת שאליה שאפו; מה גם שנאלצו להתחרות עם הנשים הערביות ועם התימניות על מקומות-עבודה בכתיהן של נשות המושבה.

בעקבות הקשיים החמורים שבהם נתקלו פועלי העלייה השנייה החלו מתגבשים פתרונות חדשים. סביב 1908 החלו מתארגנות קבוצות שחיו ועבדו במשותף, כדרך אפשרית להתגבר על קשיי הפועלים הבודדים. הפועלות, מצדן, היו שותפות לגיבוש נסיונות חדשים אלה, בתקווה כי יהיה בהם כדי לפתור גם את בעיותיהן המיוחדות.

סג'רה

נסיוןן של החלוצות אשר חיו בסג'רה שבגליל בין השנים 1907-1909, היה חשוב ביותר להמשך דרכן בארץ-ישראל. ההתנסות החשובה ביותר היתה כנראה מימוש שאיפתן להשתתף בעבודת האדמה. סג'רה היתה שייכת ליק"א, שלא דגלה בהעסקת נשים.⁸ אך האגרונום אליהו קראוזה, שהיה גם מנהל החווה, התעלם מכך, קיבל נשים והכשיר אותן לעבודה חקלאית. הוא אף עודד נשים לבוא לסג'רה, בהבטיחו להן עבודה חקלאית.⁹ הן עבדו בניפוי חיטה בגורן, או במחלבה.¹⁰

חוויה חשובה נוספת היתה השתתפותן בייסוד הקבוצה השיתופית הראשונה, שהוקמה בסג'רה בראשית תרס"ח (סוכות, 1907). מניה שוחט שכנעה את קראוזה, בעזרת יהושע חנקין, לאשר את הניסוי. היה זה שילוב של רעיונותיה אודות התיישבות שיתופית עם תכניות ישראל שוחט ליישוב של שומרים. הקבוצה שמנתה שמונה-עשר חברים, כללה שש נשים: מניה שוחט, האחיות ציפורה זייד וקיילה גלעדי והאחיות שטורמן, אסתר (בקר), שיפורה (בצר) ושרה (קריגסר-עמיעד). אמנם המטבח המשיך להיות תחום אחריותן העיקרי, אך הן עבדו גם בשדות, חרשו בצמד שוורים, סיקלו אבנים, שתלו גפנים ושמרו כלילות. הנשים הוכיחו את יכולתן לשאת בעבודה גופנית קשה.

עם זאת הן הגיעו למסקנה, כי עבודת הפלחה אינה פתרון מציאותי לבעיית תפקידיהן של נשים בקבוצות השיתופיות החדשות. הפתרון החילופי נמצא בגני-ירק, וחנה מייזל מילאה

8 ראה: שלומית בלום, 'האשה בתנועת העבודה בתקופת העלייה השנייה', חיבור לשם קבלת התואר מוסמן. אוניברסיטת תל-אביב, חל-אביב 1980, עמ' 37 [להלן: בלום, האשה].

9 שרה מלכין, 'מכיבוש העבודה במושבות עד התיישבות עצמאית', אצל יערי (לעיל, הערה 5), עמ' 788.

10 ראה בלום, האשה, עמ' 96.

תפקיד חשוב בהקניית מיומנויות לנשים בתחום זה. היא הגיעה לסג'רה בשנת 1909, אחרי שהשלימה לימודיה בחוץ-לארץ בתחום החקלאות. חנה מייזל למדה מהאגרונום המנוסה, אליהו קראוזה, כיצד להתאים את הידע שרכשה לתנאים בארץ-ישראל.¹¹ הניסויים הראשונים נערכו מעבר לגבעה מרוחקת, הרחק מעיניהם הביקורתיות של הגברים. טיפוח גני-ירק נעשה מאוחר יותר לאחד מתחומי ההתמחות של נשים, כתחליף לגידול פלחה. יש להניח, כי התנסותה של חנה מייזל בסג'רה היא שהשפיעה עליה לחתור להקמת חוות-לימוד לנשים, שהקימה שנתיים לאחר-מכן בכנרת. סג'רה שימשה תחנת-מעבר גם למנהיגות אחרות מקרב החלוצות שהגיעו למקום ושהו בו זמן-מה, כגון לאה מרון, חיה-שרה חנקין, בילה הורוביץ,¹² רחל ינאית ושרה מלכין.¹³ לקשרי החברות שהתפתחו בסג'רה, נודעה מאוחר יותר חשיבות רבה בהקשר של הקמת תנועת הפועלות.

הפועלות בקבוצות הפועלים

קבוצות הפועלים שהתארגנו החל ב-1908, פעלו כל אחת כקבוצה קבלנית, אשר קיבלה עבודה, ביצעה אותה במשותף וחילקה את התשלום שווה בשווה בין החברים. הקבוצות דאגו במשותף לצורכי החברים, תוך עזרה הדדית ודאגה לזולת בעת מחלה ומחסור. הפועלות הצטרפו לקבוצות הן כפתרון לקשיים ולאכזבות שנחלו, והן מתוך שאיפה לחיים אחרים מאלה שראו במושבה. שרה מלכין מספרת כיצד צמח רעיון חדש מתוך האכזבות שנחלו היא וחברותיה:

סוף סוף התחלנו לתאר לעצמנו כאופן ברור את החיים הנכספים כחיים הקשורים עם הטבע, ביחוד הרחק מן העיר, ביחד עם חברים הקרובים לדעה ולשאיפה. חיי קבוצת חברים וחברות, המכירים ומכינים זה את זה, המתישבים על הקרקע ומעבדים אותה מתוך שמחת יצירה ומתוך חיי שוויון ואחווה.¹⁴

אולם קבוצות הפועלים מיעטו לקבל פועלות, וגם כשקיבלו היה זה על-פי אמות-מידה אחרות משהיו נהוגות לגבי גברים. הגישה המנחה היתה, כי הפועלות נחוצות לקבוצה לשם עבודות משק הבית. לצורך זה, על-פי גישת הבחורים, חיוני היה שתהיינה חברות בקבוצה, אך לא מעבר לדרוש. אמת המידה לקבלת החברה נקבעה, במוצהר, או שלא במוצהר, על-פי התפקיד אשר יועד לה. וכך טענה תחיה ליברזון:

אין התייחסות של שויון גם בעת קבלת הפועלות. כשבאים לקבל פועל חדש לקבוצה מתחשבים בעיקר עם כשרונו לעבוד, ואם הוא ידוע בתור פועל טוב, הרי שערי הקבוצה יפתחו לפניו בנקל. אחרת היא בקבלת פועלות. כלם עומדים על הדרישה, שהפועלת תהיה אינטליגנטית, בעלת אופי טוב, שחדע להפיק את רצון כל שלושים החברים.¹⁵

11 ראה: יהודית הררי, אשה ואם בישראל, תל-אביב תשי"ט, עמ' 343.

12 ברכה חבס (עורכת), ספר העליה השניה, תל-אביב 1947, עמ' 505.

13 א' זייד, 'מחיייו של אחד מאנשי השומר', אצל יערי (לעיל, הערה 5), עמ' 873.

14 שרה מלכין, עם העליה השניה — זכרונות, תל-אביב תרפ"ט, עמ' 7.

15 ליברזון, לעיל, הערה 7.

מתפקיד 'אם הבית' של הבחורים נגזר גם מעמדה של הפועלת בקבוצה. בחלק מן המקרים לא היתה הפועלת חברה בקבוצה, אלא היתה מועסקת על-ידי החברים. היא לא היתה שותפה שווה לתשלום שקיבלה הקבוצה מהמשרד הארץ-ישראלי, ושכרה שולם על-ידי הפועלים אותם 'שרתה'. הסדר זה נקבע לראשונה כאשר עלתה קבוצת חברים לאום ג'וני — היא דגניה — והתקבל בהלם ובאכזבה מרה על-ידי החברה האחת של הקבוצה, הפועלת המנוסה (יחסית לאותה תקופה) שרה מלכין.¹⁶ הסדר דומה היה קיים לאחר-מכן גם בקבוצות אחרות.¹⁷

עבודת המטבח ועבודות השרות הנלוות נתפסו כעבודתה של החברה. רובן המכריע של העדויות מצביע על כך, כי לא נשקלה — אף לא נתפסה — כל אפשרות אחרת. הדבר לא נבע מהתאמה מיוחדת של צעירות העלייה השנייה לתפקיד זה. ההיפך הוא הנכון; הצעירות, בדומה לצעירים, ידעו מעט מאוד על מלאכת הבישול והאפייה והתקשו לעמוד במשימה, החשובה לכשעצמה, של הספקת מזון מזין וטעים לחברי וחברות הקבוצה. היה להן קשה פיסית לעמוד בעבודת המטבח המייגעת, וביקורת החברים כאשר לתוצאות היתה קטלנית.¹⁸ נראה, כי גם הגברים וגם הנשים נשאר קשורים לדימויים, שהיו כה מושרשים בחברה שבה גדלו. נשים ניסו, בדרכים שונות, להיחלץ מחלק מהמגבלות אשר היו מנת חלקן, מבלי לערער על התפקיד המרכזי שהועידו להן. גם כאשר הן עצמן הציגו הסדרים חלופיים, על-מנת להקל עליהן, נתקלו ההצעות באדישות ואף בהתנגדות. ייתכן, שהדבר נבע מהקושי לקלוט שינוי בסיסי בחלוקה עתיקת היום בין המינים. אך אולי קושי זה התעורר בעיקר באותו תחום, תחום העבודה, שבו שינוי מרחיק-לכת בחלוקה הקיימת חייב היה להכניס גם את הגברים לעבודות השירות, דבר שנרתעו ממנו בלא שהעלוהו לדיון כאפשרות של ממש. כאמור, עבודות המטבח היו קשות ביותר. מספר האנשים שהיה על הפועלת הבודדת להאכיל היה גדול, וגם כאשר היו כבר שתי פועלות, עדיין נשאר עומס כבד ביותר; התנאים הפיסיים לביצוע העבודה היו קשים; התפריט היה דל בגלל העדר משאבים, מצרכים וידע מתאים; יום העבודה נמשך שעות ארוכות ביותר בתנאי אקלים קשים; וכל זאת ללא תמורה של הכרה, יחס והערכה. פועלות רבות, מהן בחורות מנוסות, אשר התמודדו עם קשיים ניכרים מיום הגיען לארץ-ישראל, הותירו תאורים של עבודת המטבח הקשה.¹⁹ הפועלות לא התנגדו לעבודת המטבח, אך הן מחו קשות כנגד הגבלתן לעבודה זו בלבד. הדרך לפתרון בעיותיהן, שנראתה לפועלות כמבטיחה מכל, היתה גיוון עבודתן. הן דרשו בחוקף לגוון את משק הקבוצה, להוסיף גן-ירק וגידול בעלי-חיים, ולהפקיד עבודות אלה בידי החברות. באופן זה ניתן יהיה לקלוט חברות נוספות לקבוצה על בסיס יצרני, ולאפשר

16 שרה מלכין, 'בדרך לדגניה', הפועל הצעיר, 4 (ה' בחשון תרצ"ו), עמ' 10.

17 ראה בלום, האשה, עמ' 37.

18 עדויות רבות קיימות על היחס של החברים, שמירר את חיי הפועלת עוד יותר מאשר קושי העבודה. ראה, למשל: תחיה ליברזון, פרקי חיי, תל-אביב 1970, עמ' 63-64; הנ"ל (לעיל, הערה 7), עמ' 213. עדה מימון-פישמן, תנועת הפועלות בארץ ישראל, תל-אביב 1929, עמ' 10-16 [להלן: מימון-פישמן, תנועת הפועלות]; י"ח ברנר, שכול וכשלון, תל-אביב 1972, עמ' 60.

19 לדוגמא, מימון-פישמן, תנועת הפועלות, עמ' 14; תחיה ליברזון, פרקי חיי, שם; ברנר, שכול וכשלון, שם, עמ' 60.

לחברות להתחלף בינן לבין עצמן בעבודות השירות ועבודות המשק. למרות היתרון הברור לקבוצה, היו החברות צריכות לעמול קשות עד שהחברים השתכנעו ונענו לדרישות אלה; וגם אז, עם הכנסתם של בעלי-החיים הראשונים, נמנע הטיפול בהם מהחברות המעטות שהיו במקום. כאשר מנעו משרה מלכין לטפל בפרה שנרכשה על-ידי הקבוצה בכנרת לאחר הפצרותיה המרובות, היא לא יכלה להשלים עם הפגיעה ועזבה את הקבוצה. אולם עקשנותן של החברות נשאה פרי. צעדה הכוטה של שרה מלכין והתעקשותן של חברות אחרות הביאו לכך, שהנשים בקבוצה המעורבת הצליחו לקבל לידיהן את הטיפול בגן-הירק ובלול, גם מבלי לשנות באופן בסיסי את חלוקת העבודה בינן לבין הגברים. אמצעי חשוב בתהליך הזה היה הצטרפות של פועלות לקבוצות מאורגנת מראש; לא עוד פועלת בודדת או מספר פועלות בודדות, אלא קבוצה של פועלות שהתארגנו קודם הצטרפותן לקבוצה, באופן שיכלו להתנות מראש את תנאי קבלתן ואת העבודה שיעשו, ואף לארגן את עבודתן בעצמן. שלב חשוב בהתגבשותה של דרך זו היה ההכשרה החקלאית שרכשו בחוות הלימוד לפועלות שהוקמה למטרה זו.

חוות הלימוד בכנרת

חוות הלימוד הוקמה בכנרת ב-1911 על-ידי חנה מייזל. מייזל הגדירה את מטרות החווה כחינוך הנשים לעבודה חקלאית ולניהול משק-בית. מטרות אלה כוונו בעיקר לצרכיה של האשה האיכרה אשר על-פי תפיסת חנה מייזל, צריכה היתה להיות בקיאה בעיקר בעבודות החצר שבמשק החקלאי, וכן להיות מסוגלת לנהל משק-בית באופן מסודר ויעיל. המימון העיקרי לפעולה השוטפת של חוות הלימוד בא מארגון הנשים לעבודה תרבותית בארץ-ישראל, אשר נוסד ב-1907 בקונגרס הציוני השמיני בהאג. החווה זכתה גם בתמיכתו של המשרד הארץ-ישראלי, אשר ייחס חשיבות לגיוון המשק החקלאי ולהכשרת האשה. בשנה הראשונה היה מספר הנשים בחווה קטן, ארבע-חמש נשים צעירות ביחד עם המייסדת, חנה מייזל. אך כבר ב-1912 הוכפל מספר הפועלות בחווה, ופניות של נשים נוספות נדחו מהעדר מקום. בשנים שלאחר-מכן היו כעשר עד חמש-עשרה נשים בחווה, ומחזור הלימודים נמשך שנתיים.²⁰

החווה נוהלה הן כמשק והן כבית-ספר. החלוצות חיו כקבוצה, עבדו שעות ארוכות ביום והשתתפו באופן פעיל בתכנון חיי החווה ויום העבודה הבא. כאמור, מטרתה של חנה מייזל היתה כפולה: להעניק הכשרה חקלאית, בעיקר בעבודות החצר, הירקות ובעלי-החיים, וכן להכשיר את החלוצות בניהול משק-בית, עבודות המטבח, הנקיון והתפירה, שנדרשו מאשת מתיישב חקלאי. הנשים מצאו עניין בעיקר בהכשרה החקלאית, וכלל לא ראו צורך ללמוד את מלאכות הבית. חוות הלימוד פעלה עד שנת 1917 ועברו בה כשבעים נשים. בוגרות החווה היו מבוקשות בקבוצות הפועלים, שנוכחו כבר לדעת כי עליהם למצוא דרך

20 על חוות הפועלות בכנרת, חיי היום-יום שבה, הוויכוחים הפנימיים וההישגים, ראה: מרגלית שילה, 'חוות הפועלות בכנרת 1911-1917, כפתרון לבעיית הפועלת בעלייה השנייה', קתדרה, 14 (ינואר 1980), עמ' 81-113.

להסדיר את עבודת החברה, אם ברצונם למנוע תחלופה מתמדת של החברות. נסיון של החברות בארגון חיי חוות הלימוד, והביקוש לחברות בקבוצות הפועלים איפשרו להן לקבוע את תנאי הצטרפותן לקבוצות. בין בוגרות החווה היו שהתארגנו כקבוצה והצטרפו לקבוצת פועלים, ואילו אחרות העדיפו להשיג חלקת-קרקע ולפעול כקבוצה עצמאית, אשר תבצע את כלל עבודות הקבוצה ותכלכל את עצמה מפרי עמלה. בשתי הדרכים פעלו קבוצות הפועלות להגדיר מחדש את מקומה של הפועלת.

קבוצות הפועלות

התארגנותן של הפועלות בקבוצות המורכבות מנשים בלבד, הושפעה מהמגמה הכללית בקרב ציבור הפועלים לעבור לעבודה בקבוצות קבליניות, שהתארגנו על בסיס ארעי לשנה או שנתיים, ומהנטייה ליצור מסגרות נשיות נפרדות, בצד המסגרות המשותפות. קבוצות הפועלות שהוקמו כקבוצות ארעיות לצורך השעה, אמורות היו לשרת כמה מטרות: ראשית, לגוון את תעסוקתן, בין במסגרת קבוצת פועלים שאליה יצטרפו כקבוצה ובין כקבוצה עצמאית. שנית, לקדם את ההכשרה החקלאית של הפועלות. במסגרת קבוצה יכלו הפועלות המנוסות יותר, במיוחד אלה שרכשו הכשרה מסודרת אצל חנה מייזל, להדריך ולהכשיר פועלות אחרות, ואמנם בוגרות חוות הלימוד היו לגרעין שסביבו התארגנו רבות מהקבוצות. ומטרה שלישית היתה עצם השגת העבודה, בתנאי המחסור הקשים של התקופה, ובמיוחד בשנות מלחמת-העולם הראשונה.

קבוצות הפועלות התארגנו במקומות שונים: כמושבות (כגון פתח-תקוה, עקרון, מטולה ושרונה), בחוות הלאומיות (כגון בחוות כנרת, באדמות גאולה, בכך-שמן ובמקוה-ישראל), ובמידת-מה גם בערים (ירושלים וטבריה).²¹ בדרך-כלל התקבצו כשש עד עשר בחורות והתארגנו לשנת עבודה. עם סיום השנה נהגו על-פירוב להתארגן מחדש: היו נשים שעזבו את הקבוצה וחיפשו עבודה כבודדות, היו שיצרו קבוצה חדשה והיו שנשארו כקבוצה באותו מקום לתקופה נוספת. הנשים, כגברים, הירבו לנוע ממקום למקום, וכל סידוריהן באותו זמן היו ארעיים. עם זאת, יסוד ההתארגנות כקבוצת פועלות נשאר בעינו. היו קבוצות שהצטרפו לקבוצת פועלים קיימת, כמו לקואופרציה במרחביה, ואירגנו שם את מטבח הפועלים ואת גן-הירק שהקימו לצידו; והיו קבוצות שהשיגו חלקת-אדמה, בדרך-כלל בעזרת המשרד הארץ-ישראלי או גוף פועלי מקומי, ועיבדו אותה ללא קשר ישיר עם קבוצות אחרות. כך היה, למשל, במקרה של כמה קבוצות של פועלות בפתח-תקוה (בשנות מלחמת-העולם הראשונה), בטבריה, במטולה ובעקרון. 'קבוצת העשרים' בכנרת התבססה בעיקר על עבודת-חוץ. הקבוצה התארגנה ב-1917 מבין הפועלות מחוסרות העבודה בגליל, שנדדו בשנות המלחמה ממושבה למושבה, מקבוצה לקבוצה וממטבח למטבח בחיפוש נואש אחר עבודה. קבוצת הפועלים בכנרת וחוות הלימוד היקצו לקבוצת הפועלות עשרים דונם אדמה לסידור גן-ירק. אך בעיקר היה על הפועלות להתפרנס מעבודת-חוץ. הכנסה קבועה הובטחה מעבודה במטבח הפועלים בכנרת, וזו הושלמה על-ידי עבודות שונות אצל הקבוצות השכנות ואצל

21 ראה בלום, האשה, עמ' 117-131.

קבוצת פועלות

איכרי המושבה כנרת. המשרד הארץ-ישראלי סיפק הלוואה לצורך סידור גן-הירק. גרעין הקבוצה הורכב מבוגרות חוות הלימוד, כיעל גורדון, חנה כצנלסון ושושנה בוגן, ואליהן הצטרפו פועלות אחרות.²²

--- התחלנו להכשיר את אדמת גננו וקבוצתנו התחילה להתקיים. ועד הקבוצה היה מסדר בכל ערב את העבודה, מנהל את החשבונות ודואג לכל עניני המשק. חלק מן החברות מוכרח היה לצאת לעבודות קשות ולא נעימות מאוד, חלקן לעבודות קלות וחלקן לעבודה הכי נעימה — לגן הירק שלנו. אך מעטות היו המאושרות שזכו לכך. --- כימים ההם היו הקבוצות בוחרות להן את חבריהן בקפדנות רבה. וקבוצתנו המקרית והחפשית, שכל בירור לא קדם לה ושכל זאת הצטיינה בחייה הפנימיים היפים, היתה אז לתופעה מיוחדת במינה.

קבוצות הפועלות היו דוגמה מובהקת של עזרה עצמית והכשרה עצמית. היתה זו האפשרות הטובה ביותר, בשלב ההוא, לפרוץ את התחום הנשי המסורתי שנכפה על הצעירות כמושבות ובקבוצות הפועלים כאחת.

22 יעל גורדון, קבוצת העשרים, רחל כצנלסון-שזר (עורכת), דברי פועלות, תל-אביב 1930, עמ' 65.

נשים בארגון 'השומר'

הנשים בשורות 'השומר' התחלקו למעשה לשתי קבוצות: חברות בזכות עצמן, וחברות בזכות בעליהן. אחרי מלחמת-העולם הראשונה היו בארגון 105 חברים, מהם 23 נשים.²³ רק שש מהנשים היו חברות בעלות זכויות מלאות: מניה שוחט, רחל ינאית, ציפורה זייד, אסתר בקר, קיילה גלעדי וחייה-שרה חנקין.

למרות שאיפתן העזה של הנשים להיות שותפות מלאות לעשייה החלוצית, הן מילאו תפקיד משני בשורות 'השומר', להוציא שתי המנהיגות – מניה שוחט ורחל ינאית.²⁴ תפקידן העיקרי היה ניהול משק-בית וטיפול בילדים, ברוב המקרים – בתא המשפחתי שלהן עצמן. הרווקות עבדו במטבח ששירת את הגברים הרווקים. בתחום השמירה הוגבל תפקידן בעיקר ככוח-עזר להגנה עצמית. כולן אומנו להשתמש בנשק והיו מסוגלות להגן על עצמן. למרות זאת, לא שובצו הנשים בסידור העבודה השוטף של השומרים, מלבד בתקופה הראשונה בסג'רה ובעוד כמה מקרים יוצאי-דופן. מימוש שאיפותיהן של הנשים להיות שותפות מלאות ב'השומר' נמנע על-ידי מספר גורמים. אלכסנדר זייד ניסח זאת כך:

חיי הבחורות שלנו בקולקטיב היו קשים. ניסינו לשנות את חיינו מיסודם אך לא שינינו את מושגינו על תפקיד האשה בחברה. במשך דורות הורגלנו לראות באשה עקרת בית ואם בלבד... לא קל היה לחברות שלנו לרכוש להן עמדות כבוד בחיינו. לכאורה היינו כולנו שווים בקולקטיב אחד, אך אנו הבחורים היינו חברי 'השומר' והן הבחורות שסבלו יחד אתנו נשאו בעול, טיפלו בנו והשגיחו עלינו, הנעימו לנו את חיינו וילדו לנו ילדים – הן נשארו מחוץ לאגודה ולא נחשבו לחברות באופן רשמי.²⁵

הארגון נבנה על סמלי גבורה ואומץ בעלי הילה רומנטית שהיו זכריים. 'השומר' הישווה את עצמו לבדווי; גאה, אמיץ ומהיר להגן על כבודו. בפנטסיה זו שיחקו הנשים תפקיד משני של נשרכות בעקבות המחנה ושומרות על הקדרה. ציפו מהן לעסוק ולקבל סיפוק בתפקידים המסורתיים של עקרת-בית, כפי שמספרת טובה פורטוגלי על חיי הנישואין שלה:

זוכרת הייתי שיחות שלנו בחדרנו כשהיה חוזר מן הדרך עייף ורצוף ואני הייתי מתלוננת על אי-הסיפוק שלי בחיים אלה, חיי אשת שומר. ואז היה אומר לי: 'האם לא די לך בכך שכאתי הביתה עייף ויגע ואת נתת בי כוח ורעננות לצאת שוב לעבודה המפרכת?'²⁶

חיי הנדודים של משפחת השומר מנעו כל אפשרות לפתח בסיס חקלאי, שיכול היה לספק לנשים עבודה חלוצית חלופית ומקור עצמאי לביצור מעמדם. מבחינה זאת, היה מעמדם של נשות 'השומר' פחות שוויוני מזה של הנשים בקבוצות שיתופיות. מסגרות שיתופיות לטיפול בילדים ולשירותים אחרים התפתחו רק אחרי 1916, בעקבות ההתיישבות בכפר-גלעדי. חוסר מסגרות כאלו החריף אצל הנשים את התחושה של חוסר שביעות-רצון ממצבן. מעמד הנשים

23 ראה: ספר השומר, תל-אביב תשי"ז, עמ' 475-471.

24 ראה בלום, האשה, עמ' 70-82.

25 א' זייד, לפנות בוקר, פרקיי-ומן, תל-אביב תשל"ו, עמ' 60-61.

26 טובה פורטוגלי, 'בת העליה הראשונה', ספר העליה השניה (לעיל, הערה 12), עמ' 536-537.

פועלות עובדות בשדה, מגדל

בארגון היה לסלע-מחלוקת בינו לבין הגברים. הנשים היו מאוכזבות ומלאות כעס על כך שלא שולבו בתפקידי שמירה ועל מניעת שיתופן באספות וב'סודות' הקבוצה, וראו בכך אות לחוסר-אמון בהן. מצד אחד נאלצו להיות שותפות מלאות לכל הקשיים, הסכנות וההקרכה העצמית שהיו כרוכים במצבן כנשות 'השומר', ומצד שני נשללה מהן הזכות להשתתף בהחלטות שהשפיעו על חייהן באותה מידה שהשפיעו על חיי הגברים. מכתב מתל-עדש מיום י"ט בתשרי תרע"ט (1917) מבטא אכזבה וכעס על מעמדן בארגון:

לחברי השומר!

אנחנו הצעירות העובדות כבר שנים אחדות אתכם יחד ונמצאות תמיד אתכם במצבים הכי קשים, איננו רואות לפנינו אפשרות להמשיך הלאה את עבודתינו באותה הצורה שהיתה לה עד עכשיו, איננו רוצות להביא עובדות ומקרים הם די ידועים לכם. באנו לידי החלטה, שעבודה משותפת ואחריות משותפת אפשרית היא רק כשישנם תנאים שווים בכל, עלינו תמיד לדעת מראש, כל מה שמתהווה אצלינו ומחכה לנו, רק אז נוכל להתאים את כל עבודתנו באופן הכי רצוי למטרותינו ולשאיפותינו. ואם חברות אנו בעבודה היום יומית כבר משנים, נהיה חברות בכל. שום אסיפה לא יכולה להיות בלעדינו, אין סודות מפנינו ואם אין לחברים די אמון בנו בשביל זה, עליהם להביע בגלוי, אז נדע את המצב כמו שהוא ונחפש לנו דרכים אחרות בשביל למלא את העבודה המקרכת אותנו למטרותנו שהיא גם מטרתכם.

עטרה

דבורה

יהודית

אנו מחכות לתשובה²⁷

27 מתוך ספר השומר (לעיל, הערה 23), עמ' 463.

חודש לאחר-מכן, בוועידה השנתית של 'השומר' שנערכה בטבריה, הוחלט עקרונית, כי נשים העומדות בתנאים שנקבעו, תוכלנה להתקבל כחברות מן המניין. ברם, הארגון פורק לפני שהוציא לפועל את מלוא ההחלטה.

התגבשות תנועת הפועלות

בפסח 1911, כאשר התכנסו בכנרת פועלי הגליל כדי לייסד הסתדרות, נפגשו 17 פועלות בכנרת, פגישה שבמהלכה שמעו את הסבריה ותכניותיה של חנה מייזל להקים חוות-לימוד לנשים. אספה זו זימנה לחלוצות הזדמנות להחליף רשמים מהתנסויותיהן, לשתף אחת את השנייה בטענותיהן נגד יחסם של הפועלים אליהן ולטפח תמיכה הדדית. האספה היתה בסיס להקמת תנועת הפועלות, אשר נוסדה בוועידה שהתקיימה כעבור שלוש שנים.²⁸

ערב פרוץ מלחמת-העולם הראשונה, כינסו הנשים ועידה משלהן. נוכחו בה 30 צירות, שייצגו 209 פועלות מיהודה ומהגליל.²⁹ ארבע ועידות נוספות נערכו במרוצת המלחמה, ב-1915 וב-1916 בכנרת, ושתיים ב-1918 – האחת בשרונה והשנייה בתל-אביב. הן בחרו מזכירות פעילה, שתפקידה היה לארגן ולתאם את פעולות התנועה בין ועידה לוועידה. הקמתה של מסגרת נפרדת מעידה על כך, שהנשים לא האמינו כי הגברים או המוסדות הקיימים, שבהם היה לגברים רוב מכריע, ידאגו למצוא פתרונות לבעיותיהן של הפועלות. שאלות מסוימות שבו ועלו בוועידות השונות: הצורך בהכשרת נשים ובמציאת מקומות-עבודה, הרחבה של מיגוון העיסוקים מעבר לתחומי המטבח והמכבסה, והיחס של החברים, אשר ברוב המקרים לא גילו הבנה ולא תמכו בשאיפותיהן של הנשים להרחיב את תחומי השתתפותן.³⁰

הנושא המרכזי שנדון בוועידה שהתקיימה ב-1915 בכנרת היה הטיפול בילדים. השאלה כיצד לשלב טיפול בילדים ופעילות ציבורית, עלתה במלוא חריפותה עם הולדת הילדים הראשונים של החלוצות: אם כל אשה תטפל בילדיה בעצמה, תיאלץ לוותר על משימות רבות מחוץ לבית. הולדת הילדים איימה אפוא לשבש את יכולתן למלא את התפקידים החדשים כעבודה וכחיים הציבוריים, אותם השיגו לעצמן כעמל כה רב. מרים ברץ, הראשונה בקבוצה שהיתה לאם, מתארת את המאבק שניהלה נגד הלחץ החברתי שהופעל עליה:

רווחה דעה, שאני צריכה להקדיש כל זמני לטיפול בילד. התגוננתי נגד הדעה הזאת ככל כוחי, ידעתי שבדרך זו אפרוש מן הציבור ומכל המתרחש בקבוצה. ראיתי בזה תקדים מסוכן בחינוך ילדינו.³¹

הפתרון נמצא בריכוז הטיפול בילדים: הקבוצה כולה אחראית להוצאות הכרוכות בטיפול המשותף בילדים, אך הטיפול המעשי בהם הוטל על נשים. יוסף בוסל היה בוועידה ותמך ברעיון כשם עקרון השיתוף: 'ענין טפול הילדים הוא חובה לא רק לאם, אלא גם לכל יתר

28 ראה: צ' אבן-שושן, תולדות הפועלים בארץ ישראל, ו, תל-אביב 1963, עמ' 215.

29 'מועידת הפועלת בגליל', הפועל הצעיר, 37 ('יד כתמוז תרע"ד), עמ' 12-14.

30 אבן-שושן (לעיל, הערה 28), עמ' 206.

31 מרים ברץ, 'איך כבשתי עבודה?', רחל כצנלסון-שור (עורכת), עם פעמי הדור, א, תל-אביב 1964, עמ' 7.

הנשים, העיקר שבכל צריך להשתמר הפרינציפ של שיתוף.³² האפשרות שהגברים ישתתפו באחריות היום-יומית המעשית של הטיפול בילדים, לא נשקלה מעולם באורח רציני. למרות אופיה המהפכני של תנועת הפועלות, היא לא קראה היגר על טבעה של ההורות מבחינת הזהות המינית של ההורה המטפל.

הוועידה שהתקיימה בשרונה (1918), התמקדה בחביעותיהן של הנשים לשיבוץ נציגותיהן בוועדות ובמוסדות השונים של תנועת הפועלים; ואילו הוועידה שהתקיימה באותה שנה בתל-אביב, התרכזה בחביעת הנשים להתקבל לגדוד העברי. המיפגש התל-אביבי היה שונה באופן מהותי מזה שנערך בכנרת ב-1911. בכנרת נפגשו 17 נשים כפרטים, והכניסה לגברים נאסרה. הגברים שהגיעו, הואשמו כי באו ללעוג לנאספות או סתם מתוך סקרנות, ובכך שהם אדישים לגמרי לבעיותיהן של החלוצות. במליאת הפתיחה של הוועידה בתל-אביב השתתפו 70 צירות רשמיות ומספר גדול של אורחות ואורחים מוזמנים, כולל נציגים רשמיים של המפלגות השונות ושל ההסתדרות החקלאית. שוני זה מעיד על התחזקות הבטחון העצמי של תנועת הפועלות ועל ההכרה שבה זכה הארגון בקרב הקהילה החלוצית.³³

סיכום

האמונה הרווחת בציבור היא, שבתקופת העלייה השנייה שרר שוויון מלא בין החלוצים והחלוצות שהשתייכו לתנועת הפועלים. מסמכים היסטוריים שונים, שנכתבו בעיקר בידי נשים, מציגים תמונה שונה ומעידים כי קיומו של שוויון מלא באותה תקופה אינו אלא מיתוס. המהפכה הציונית-סוציאליסטית, שהחלוצים ביקשו לחולל בבית הלאומי החדש שיקמו בארץ-ישראל, ראתה בעין מסורתית למדי את תפקידי האשה — בדרך-כלל טיפול בבית ובילדים.³⁴ במרבית המקרים האשה לא הובאה בחשבון בכל הנוגע לעבודת האדמה. עולם הסמלים של החלוץ האידיאלי ושל דמות השומר נשא אופי זכרי, ובכך ניתן מישנה-תוקף להבדלים בין המינים. הנשים לא השלימו עם המציאות שבה נתקלו בארץ-ישראל. הן התמרדו נגד הציפיות השוביניסטיות של עמיתיהן, כעסו על אדישותם ועל לעגם לשאיפותיהן וחיפשו פתרונות חדשים לבעיותיהן. בהיותן משוכנעות כי אינן יכולות לסמוך על הגברים בפתרון בעיותיהן ואפילו לא על המיכתם, בחרו לסמוך יותר על עצמן, ולו משום שלא היתה להן ברירה. המטרה היתה להגיע ליתר שוויון באופן פעיל יותר. הן החליטו ללמוד עברית וחקלאות, לדעת כיצד לטפח גני-ירק ולהפעיל מטבחי-פועלים. לצורך זה הקימו חוות-לימוד, התארגנו בקבוצות והצטרפו לקבוצות של פועלים כקבוצה מגובשת. כאשר גבר בטחונן העצמי, תבעו ייצוג גדול יותר בוועדות ובמוסדות השונים של תנועת הפועלים, אך בתחום זה היתה הצלחתן מוגבלת ביותר.

הנשים התמקדו אפוא בטרנספורמציה עצמית ובהסתמכות על עצמן. בכך הן נמנעו מלהגדיר את 'בעיית האשה' במונחים של ניגוד בין הגברים לנשים.³⁵ הלחץ על הגברים

32 דברי בוסל אצל בלום, האשה, נספח II.

33 ראה: דפנה יורעאלי, 'תנועת הפועלות בארץ-ישראל', קתדרה, 32 (יולי 1984), עמ' 109-140.

34 ראה: רחל אלברם-דודור, 'נשים באוטופיות הציוניות', קתדרה, 66 (הסניג), עמ' 111-143.

35 יורעאלי (לעיל, הערה 33), עמ' 119-120.

לחולל שינוי מרחיק-לכת בתפקידיהם-הם פחת, או אף נעלם. מכאן, שמעולם לא הטילו ספק בצורה משמעותית בחלוקת העבודה לפי מין. הן לא שאפו במיוחד לבצע עבודות גבריות, כמו לפתח תחומי-עיסוק משלהן. הן גם לא תבעו מהגברים להשתתף בעבודות שיוחדו לנשים, כך שהטיפול המרוכז בילדים היה מוגבל לאמהות.

חלוצות העלייה השנייה העלו תרומה גדולה ליצירת מודעות לבעיית מעמדן של נשים בחברה החדשה. במרוצת תקופה זו התגבשו הערכים העיקריים הקובעים את מקומן של נשים בחברה והונחו היסודות לצורות-התארגנות חדשות, שנועדו להרחיב את מיגוון תפקידיהן. כן נוצרה אז התשתית לאסטרטגיות המקובלות של דרכי התמודדות עם המימסד הגברי – הימנעות מעימותים והסתמכות של נשים על עצמן, תוך נאמנות לגברים באותו מחנה.